

Modernitet, prostor i konstrukcija identiteta¹

BORIS BANOVAČ

Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci

e-mail: bbanovac@pravri.hr

UDK: 316.354:316.42

323.17(497.5-3Istra)

Izvorni znanstveni rad

Prilježeno: 10. studenog 2000.

U radu se razmatra problem odnosa moderniteta i prostorne identifikacije. Prvi dio rada predstavlja analizu spomenutog odnosa na teorijskoj razini. Glavni okvir je proces modernizacije koji u različitim varijantama dovodi do destabilizacije identiteta što se izražava kao kriza identiteta na osobnoj i kolektivnoj razini. Kako je identitet istovremeno temeljna ljudska potreba i pretpostavka zajednice, kriza identiteta vodi k različitim vrstama latentnih i manifestnih sukoba. Prostorna dimenzija društvenosti oduvijek je imala veliku važnost u konstrukciji osobnih i kolektivnih identiteta, ali u društvima kasne modernizacije ona dobiva nova značenja. Pod utjecajem deterritorijalizacije, koja se javlja kao posljedica globalizacijskih procesa, raste značaj identifikacije na lokalnoj i regionalnoj razini u odnosu na nacionalnu. Pokreti i strukturirani modeli ponašanja koji nastaju na toj osnovi ne mogu se promatrati jednostavno kao (konzervativna) reakcija na modernizacijske i globalizacijske procese i pokušaj obrane starih identiteta. Novi oblici prostorne identifikacije predstavljaju složenu pojavu koja nastaje djelovanjem aktualnih društvenih procesa koji restrukturiraju tradicionalne prostorne identitete i daju im nova značenja kompatibilna s demokratskim vrijednostima. Drugi dio rada predstavlja analizu rezultata empirijskog istraživanja koje je provedeno 1998. godine na području hrvatskog dijela Istre, na području koje je u mnogočemu paradigmatično kad je riječ o konstrukciji identiteta. Analiza pojedinih aspekata i dimenzija prostorne identifikacije u mnogočemu potvrđuje navedene pretpostavke. Istraživanje nedvosmisleno pokazuje da je riječ o pojavama koje nisu samo složene, već su i duboko proturječne jer njihovu strukturu čini hibridni spoj novih i starih elemenata: afektivnih i racionalnih, tradicionalnih i modernih.

Ključne riječi: MODERNITET, PROSTOR, KOLEKTIVNI IDENTITET, PROSTORNA IDENTIFIKACIJA, LOKALIZAM, REGIONALIZAM, VRIJEDNOSTI.

Popularnost današnjih rasprava o osobnim i kolektivnim identitetima najbolji je pokazatelj problematičnosti identifikacijskih procesa u suvremenim društvenim uvjetima. Ovi problemi nastaju s pojavom modernog društva koje destabilizira sve tradicionalne oslonce identiteta. A. Giddens posebno naglašava *diskontinuitet* kao bitno obilježje modernizacije. Po njegovu mišljenju širina i intenzitet promjena koje donosi modernizacija takvi su da ih nije moguće objasniti na temelju promjena u ranijim povijesnim razdobljima (Giddens, 1990:5). Sa stajališta problema identiteta modernizacija znači dezintegraciju predmodernih holističkih struktura u koje je pojedinac bio integriran i koje su u potpunosti određivale njegovu osobnost. Tek je moderno društvo omogućilo izdvajanje osobnosti iz ovih širih kozmoloških struktura (Friedman, 1996:246). Na iskustvenoj razini promatranja prvi put postaje sasvim razgovijetna razlika između prirodnih i društvenih promjena, dok se na teorijskom planu kao glavni problem postavlja pitanje odnosa društvene integracije, diferencijacije i sukoba (Haferkamp i Smelser, 1992:7). Oko ovih pitanja nastaju prve velike sociološke teorije u 19. st.

Modernitet uključuje mogućnost različitosti i raznolikosti u postojanju, za razliku od nepokretnosti i pripisanog karaktera životnih uvjeta u predmodernom svijetu. To otvara emancipacijske mogućnosti za pojedince i društvene grupe koje uvijek imaju mogućnosti

¹ Tekst je napisan u okviru projekta *Modernizacijski procesi i oblici teritorijalne identifikacije u Istri* koji je potpomoglo Otvoreno društvo Hrvatska.

konstruiranja drugačijih identiteta.² Cijena slobode koju donosi modernitet je “krhkost” i fluidnost identiteta, povezana s autonomijom pojedinca koji više nije nužno i do kraja određen pripisanim kulturnim obilježjima društvene grupe.³ Tijekom modernizacijskih procesa, koji se u osnovi poklapaju s racionalizacijom koju donosi kapitalistički način proizvodnje i industrijalizacija, problemi identiteta se neprestano zaoštravaju.

Kao što naglašava J. Friedman, društveni poremećaji modernog svijeta mogu se shvatiti kao sustavna fragmentacija različitih aspekata društvenog života. Znanstveno utemeljene spoznaje relativiziraju se alternativnim oblicima intelektualnog i duhovnog djelovanja.⁴ Umjesto političke i ekonomske hegemonije, koja je bila karakteristična za ranije faze modernizacije, prevladavaju multicentrična politika i ekonomska akumulacija, a univerzalni modernistički identitet zamjenjuju multikulturalni oblici identifikacije. Na razini pojedinca na mjesto stvaranja modernog ega nastupa narcističko rastvaranje osobnosti (Friedman, 1996:250).

Spomenuti problemi dodatno su pojačani raspadom socijalističkih sustava. Osobne i kolektivne frustracije što proizlaze iz često nereálnih težnji da se u kratkom razdoblju dostigne razina modernizacije najrazvijenijih društava imaju za posljedicu dodatnu destabilizaciju same osnove identifikacijskih procesa. U tranzicijskim procesima dolazi do odbacivanja vrijednosnog sustava koji je nastao kao rezultat industrijalizacije u bivšem društvenom sustavu, a čiji su bitni elementi egalitarizam, kolektivizam, internacionalizam i sl. Istodobno, vrijednosti karakteristične za modernu građansku individualnost ne uspijevaju se uobličiti u novi vrijednosni obrazac budući da njegove strukturalne pretpostavke moraju biti tek stvorene. Rezultat ovih procesa su “heterogeni” i često proturječni vrijednosni sustavi koji produbljuju stare i generiraju nove crte sukoba. Ove proturječnosti najjasnije dolaze do izražaja u anomijskim situacijama koje su karakteristične za tranzicijska društva, a obiluju pojavama gospodarskog kriminala i korumpiranih političkih elita.

Nemogućnost zadovoljenja temeljnih potreba, koje uključuju potrebe za preživljavanjem, životnim standardom, ali i potrebe za autonomijom djelovanja i identitetom, stvara frustracijske situacije koje na duži rok povećavaju vjerojatnost latentnih i manifestnih sukoba (Galtung, 1995). Pored toga što predstavlja temeljnu ljudsku potrebu, identifikacija sa socijalnom grupom ima funkcionalno značenje za grupu kao glavni izvor grupe solidarnosti. Uspješna izgradnja kolektivnih identiteta i samoidentifikacija pojedinca kao člana grupe bitni su uvjeti društvene integracije pojedinca, što znači da je identitet bitan uvjet samoodržanja čovjeka kao društvenog bića. Zato i poremećaji u konstrukciji osobnih i kolektivnih identiteta imaju za posljedicu duboke socijalne krize kao i krize osobnosti (Yadov, 1995:37). Identitet kao refleksija o pripadnosti zajednici važan je element društvenih promjena budući da je djelovanje društvenih aktera glavni čimbenik promjena. Kriza identiteta se tako predstavlja i kao kriza društvenog razvoja.⁵ Nije zato ništa neobično u činjenici da su danas “u igri” različite strategije obrane kolektivnog identiteta. U tom smislu još su uvijek najefikasnije različite varijante nacionalne homogenizacije, ali ona danas više nije neupitna i neosporiva.

² Ovu pojavu možda najbolje izražava koncept transkulturalnosti pri čemu se moderni život može shvatiti kao stalno kretanje kroz različite kulturne svjetove. U ovim fizičkim i mentalnim migracijama suvremenog čovjeka nastaju različite vrste “hibridnih” identiteta, a kulturni identitet se može bitno razlikovati od npr. nacionalnog koji je u pravilu izražen državljanstvom. O tome vidjeti: W. Welsh: *Transcultural Place* u M. Featherstone, S. Lash (ed.) *Spaces of Culture*. City, Nation, World, London, Sage, 1999., str. 194-213.

³ U modernim uvjetima svaki pokušaj da se nekog pojedinca definira na temelju pripisanih grupnih karakteristika nužno mora završiti u nekom obliku rasizma.

⁴ Na taj način se može objasniti i popularnost vjerovanja u iscjeliteljske sposobnosti, različite oblike alternativne medicine, astrologiju, magiju i sl.

⁵ Dobar primjer je apatija koja je bila karakteristična za posljednju fazu razvoja tzv. društava “realnog socijalizma” i koja je predstavljala jedan od glavnih uzroka neuspjeha svih pokušaja reformiranja spomenutih sustava.

Nije pretjerano tvrditi kako naznačeni problemi imaju epohalno značenje i njihovo rješavanje zahtijeva strateškijske promjene u organizaciji društva kasne modernizacije. Ambicije ovog rada su puno skromnije. Ovom prigodom ukazat ću na samo neke aspekte identifikacijskih procesa u modernom društvu i to poglavito na one koji se tiču procesa prostorne identifikacije, dok će u drugom dijelu članka biti prikazani rezultati empirijskog istraživanja, koje je na temu prostorne identifikacije provedeno na području hrvatskog dijela Istre početkom 1988. godine.

Prostor kao čimbenik identifikacije

Društvena konstrukcija i kontrola prostora glavni su izvori moći u svakom društvu. Ali i više od toga, prostor je čimbenik koji društvenim odnosima daje konkretni, pa čak i materijalni oblik. Simboličko shvaćanje prostora i vremena osigurava društveni okvir u kojem pojedinac stječe iskustvo o vlastitu mjestu u društvu (Harvey, 1997:214). Isto tako, način kako će društvena grupa uspostaviti svoju unutarnju strukturu zavisi od imaginacije prostora.⁶ Odnosi moći u društvu uvijek su povezani s određenim zamišljanjem društvenog prostora. Od toga zavisi hijerarhija položaja i uloga u društvenoj organizaciji, kako će biti definirane uloge prema rodu, podjela rada itd. (Harvey, 1996:212). Kontrola prostora predstavlja ključni element u stjecanju profita. Uostalom pretpostavka moderne privrede upravo je kontrola nad prostorom što dobiva svoj pojavni oblik u uspostavljanju širih teritorijalnih integracija u vidu nacionalnih država.⁷

U političkom djelovanju kontrola spomenutih resursa posebno je važna jer onaj tko kontrolira prostor, određuje pravila igre u političkoj areni. Sa stajališta političkog vodstva važno je zadržati što potpuniju kontrolu nad nacionalnim prostorom. S druge strane, opozicija je usmjerena prvenstveno na zadobivanje kontrole na lokalnoj i regionalnoj razini čime se otvaraju "pukotine" u centraliziranoj kontroli nacionalnog prostora. Odgovori političkog vodstva mogu biti različiti. U pokušaju učvršćivanja kontrole nad nacionalnim prostorom vodstvo može težiti ukidanju moći (ekonomske i političke) onih prostora (lokaliteta, regija) koji mogu završiti u rukama opozicije ili može izvršiti političku deteritorijalizaciju određenog prostora i njegovu ponovnu teritorijalizaciju u izmijenjenom obliku. U tom smislu mogu poslužiti npr. političko teritorijalne reforme i reorganizacije nacionalnog prostora.⁸

To su samo neki od *racionalnih* aspekata koje ima element prostora u modernim društvima. Danas u uvjetima kasne modernizacije proces "racionalizacije prostora" postaje sve složeniji i dobiva neke nove aspekte. Na to utječe čitav niz čimbenika, a kad je riječ o europskom prostoru, najznačajniji su oni koji se tiču promjena koje proživljava model nacionalne države u Europi kao i oni koji su povezani s novim integracijskim procesima. Iako se na ovom mjestu ne možemo upuštati u detaljniju analizu ovih problema, valja barem naznačiti da u svijetu u kojem dolazi do preklapanja različitih razina političkog djelovanja (lokalnih, regionalnih, nacionalnih, globalnih) ograničenosti nacionalne države postaju sve jasnije vidljive, budući da politički akteri na različitim razinama djeluju bez obzira na državne granice (Jenkins i Sofos, 1996:29). Državne granice danas poprimaju ulogu "membrane", odnosno posredničkih struktura koje imaju ulogu protočnosti, ali i filtra u odnosu na elemente među-

⁶ Iako je u ovom radu naglasak na prostornim aspektima identifikacije, treba imati na umu da je od prostorne dimenzije zasnivanja zajednice u stvarnosti neodvojiva njezina vremenska dimenzija. O tome vidjeti: D. Harvey: *The Condition of Postmodernity*; London, Blackwell, 1997, str. 201 i dalje.

⁷ Kako navodi I. Duchacek, teritorijalna država je u posljednjih 350 godina bila najtrajnija i najefikasnija jedinica koja je mogla osigurati unutarnji poredak i blagostanje (Duchacek, 1986:4).

⁸ Na taj se način mogu objasniti nakon smjene vlasti uvijek aktualne rasprave o novom ustrojstvu komunalnog i regionalnog sustava.

narodnog gospodarskog okruženja. Promjena je i u tome što se nacionalne države danas sve više pretvaraju u instrument ekonomske politike, a sve manje bi trebale djelovati kao središta socijalnog usaglašavanja i kontrole. Pretvaranje nacionalne države u ekonomskog aktera u međunarodnoj tržišnoj utakmici nužno dovodi do njezine reorganizacije i osporavanja na unutarnjem i međunarodnom planu. Transgranična suradnja, regionalizacija i promjene *funkcija* teritorijalnih granica nameću se kao racionalna i logična rješenja u novim uvjetima. Ekonomska racionalnost podrazumijeva i nove oblike političke reorganizacije i upravo je globalizacija i racionalizacija na ekonomskom planu glavni uzrok regionalnih reformi koje u drugoj polovici dvadesetog stoljeća zahvaćaju europske države.⁹ Može se prema tome pretpostaviti da se regionalizacija nacionalnih država javlja kao *par excellence* (post)moderna pojava utemeljena upravo na procesu ekonomske i političke racionalizacije.¹⁰ Ali uspješno odvijanje spomenutih procesa pretpostavlja i promjene postojećih i konstrukciju novih oblika kolektivne identifikacije.

Manje racionalne aspekte prostora predstavlja utjecaj prostora na procese konstrukcije identiteta. Prostor predstavlja stvarnu osnovu kolektivnog pamćenja i nostalgije koji određuju naše predstave o zavičaju i gradovima, regiji, kvartu i zajednici. Nacionalna zajednica još je uvijek najšira politička zajednica s kojom se ljudi identificiraju (Duchacek, 1986:4). Usprkos tome, procesi kasne modernizacije pogađaju samu osnovu prostorne identifikacije. Najvažniji proces koji djeluje u tom smjeru jest proces globalizacije. Globalizaciju možemo općenito shvatiti kao situaciju u kojoj se ljudi, stvari, novac i informacije kreću ili prenose preko nacionalnih granica brzinom koja dovodi u međuzavisnost ekonomiju, politiku, društvo i kulturu svake nacije na svjetskoj razini. Ranija shvaćanja modernizacije polazila su od pretpostavke da će afirmacija univerzalnih vrijednosti nužno voditi deteritorijalizaciji identiteta i stvaranju svjetskog društva. Proces globalizacije uključuje deteritorijalizaciju prostora na globalnom planu, ali isto tako i zaokret u vrijednosnim usmjerenjima modernih društava. Ekonomska i politička suradnja na svjetskom planu nužno vode ka stvaranju univerzalnih vrijednosti i integracijskim procesima u kulturi. Pri tome treba naglasiti da je globalizacija duboko proturječan proces koji dovodi do niza paradoksalnih situacija. Ova proturječnost je prisutna i u pojedinim pojmovnim i teorijskim određenjima globalizacije. A. Giddens definiše globalizaciju kao intenzifikaciju društvenih odnosa u svjetskim razmjerima koja povezuje udaljene lokalitete na način da događaji u jednim određuju zbivanja u drugima i obratno (Giddens, 1990:64).

Da globalizacija nije jednosmjernan proces, pokazuju posljednjih nekoliko desetljeća sve češći primjeri društvene mobilizacije na suprotnim osnovama. Mislim na društvene pokrete koji nastaju na etničkim, nacionalnim, regionalnim i lokalnim osnovama. Za istraživanje identifikacijskih procesa u društvu kasne modernizacije važno je pitanje kako objasniti pojavu ovih pokreta. Je li riječ o konzervativnoj reakciji na moderne univerzalne vrijednosti ili samo o "zabrinutosti" da tradicionalna uporišta društvenog života ne budu jednostavno zbrisana pod naletom tehnološkog razvoja koji briše prostorne, ali i vremenske granice? Od toga je još važnije pitanje da li su oblici kolektivnog identiteta, koji nastaju u interakciji globalnog i lokalnog, po svom karakteru moderni, predmoderni ili je pak riječ o novim pojavama koje se ne mogu razumjeti i objasniti u okviru važećih paradigmi. Ukratko, riječ je o pitanju da li

⁹ Iskustva su vrlo različita zavisno od konkretnih situacija. O tome vidjeti: L. J. Sharpe: *The European Meso: An Appraisal*, u L. J. Sharpe (ed.) *The Rise of Meso Government in Europe*, London, Sage, 1993.

¹⁰ Uzroci i razlozi decentralizacije su brojni. Ona može biti motivirana težnjom za efikasnijim sustavom u cjelini, demokratizacijom društva ili prilagođavanjem oslabljenim sposobnostima državne kontrole na nacionalnoj razini. Pored toga centralizacija je ograničavajući faktor ekonomskog razvoja u demokratskim uvjetima i kao takva destabilizira politički sustav (Teune, 1995:112).

mobilizaciju na teritorijalnim osnovama (uključujući regionalizam) shvatiti kao modernu, predmodernu ili postmodernu pojavu. Cjelovitiji odgovor na ovo pitanje zahtijevao bi daleko više prostora i energije. On bi morao uključiti analizu različitih dimenzija teritorijalne mobilizacije kao što su: ekonomska, politička, kulturna, socijalna.

Strategije obrane identiteta

Problemu teritorijalne mobilizacije u uvjetima kasne modernizacije moguće je u svakom slučaju prići sa stajališta obrane identiteta. Proces globalizacije možemo shvatiti i kao stvaranje jedinstvenog prostora u planetarnim razmjerima. Međutim, rušenje prostornih barijera dovodi do destabilizacije osobnih i kolektivnih identiteta. Proces globalizacije na radikalnan način dovodi u pitanje još uvijek persistentnu holističku strukturu predmodernog identiteta koja se ogledala u činjenici da je za sve postojalo točno određeno mjesto i vrijeme.

Bitna odrednica društvenog života nije više poredak,¹¹ već stalna promjena. U tom smislu je opravdano govoriti o svojevrsnoj "hiperideologiji napretka" koja izražava duh moderniteta (Poche, 1992:131). Čovjek danas više ne živi u svijetu u kojem svaka stvar i svako biće ima svoje unaprijed određeno mjesto. Zahvaljujući ogromnom napretku u razvoju medija i komunikacijske tehnologije, moderni čovjek može gotovo istovremeno pratiti zbivanja u najrazličitijim dijelovima planete. On više nije prikovan za svoj vlastiti "životni svijet" kao što je npr. mjesto življenja, uži zavičaj i sl. Ali iz toga proizlazi i glavni paradoks identiteta u modernom društvu: obzori i mogućnosti izbora postaju sve širi, ali položaj pojedinca u društvu postaje sve nesigurniji, a mogućnosti kulturne identifikacije sve su slabije. Zbog toga globalizacija u modernom društvu najčešće vodi fragmentaciji i gubitku posebnog kulturnog identiteta. Ovaj raskorak između stvaranja jedinstvenog prostora na globalnoj razini i posvemašnje fragmentacije svakodnevnog života predstavlja izvorište univerzalne krize koja prati proces modernizacije od njegova nastanka i s vremenom se samo produbljuje.

Fragmentacija i destabilizacija osobnih i kolektivnih identiteta ne izazivaju narcističke krize samo kod pojedinaca. One su pogubne i za društvene grupe, koje u uvjetima brzih društvenih promjena ne uspijevaju reproducirati i kontrolirati modele ponašanja vlastitih članova. Zbog toga destabilizacija identiteta izaziva reakcije društvenih aktera. U tom smislu je moguće govoriti o strategijama očuvanja identiteta. One su u pravilu povezane s problemom prostorne identifikacije budući da su usmjerene na reafirmaciju "čvrstih točaka" kolektivnog identiteta. A. Touraine navodi tri takve strategije (Touraine, 1983). Na promjene koje donosi ubrzana modernizacija zajednica može odgovoriti na konzervativan način, pokušajem reafirmacije tradicionalnog načina življenja.¹² Druga strategija daleko je destruktivnija jer nastoji unutarnje podjele i sukobe pretvoriti u sukobe s društvenim okruženjem. U pravilu je "homogenizacija" kolektivnog identiteta praćena obračunom s različitim "neprijateljima u vlastitim redovima". Rezultat su takvog jačanja identiteta najčešće totalitarni režimi. Treća strategija je ofenzivnog karaktera i sastoji se u mobilizaciji članova zajednice za postignuće vitalnih ciljeva i interesa, čija se ugroženost shvaća kao ugrožavanje identiteta. Riječ je o različitim vrstama pokreta od nacionalnih preko regionalnih do lokalnih.

U uvjetima kasne modernizacije središta nacionalnih država sve teže uspijevaju kontrolirati identifikacijske procese unutar vlastitih granica. Do izražaja sve više dolaze različiti oblici uže teritorijalne identifikacije kao što su lokalna i regionalna. Bilo bi pogrešno sve ove

¹¹ Pri tome su u predmodernim uvjetima osnove poretka bile neupitne budući da je on počivao na kozmološkim temeljima. Svjetovna država je imala svoj uzor u nebeskoj državi.

¹² Touraine navodi kao primjer tradicionalistički regionalizam koji se javlja u pojedinim dijelovima Francuske u razdoblju između dva rata (posebno u Bretanji i Normandiji). Ovi pokreti nisu imali nikakve veze s regionalizmom kojem bi cilj bio brži regionalni razvoj. (Isto, str. 162).

oblike objašnjavati kao reakciju na procese globalizacije. Identifikacija sa širim teritorijalnim cjelinama gubi primat koji je imala ranije i postupno se svodi na *novi lokalizam* (Teune, 1995). Za razliku od starog lokalizma koji je nespojiv s demokratskim promjenama, novi lokalizam uključuje izrazito demokratske vrijednosti kao što su: otvorenost granica, transgranična suradnja, novi oblici komunikacije, interkulturalnost i multietničnost. Međutim u konkretnim društvenim uvjetima novi oblici identiteta ne nastaju kao potpuno nove pojave, već stari oblici najčešće bivaju restrukturirani pod utjecajem novih društvenih procesa. S druge strane, konstrukcija identiteta na spomenutim osnovama ne mora značiti da nestaje identifikacija s nacionalnom državom. Zato valja pretpostaviti kako struktura novih lokalnih identiteta krije spoj starih i novih elemenata. Kako pokazuju empirijska istraživanja suvremenog regionalizma, posebno u pograničnim regijama, uobičajena je pojava višestrukih hijerarhijski organiziranih prostornih identiteta koji se međusobno ne isključuju (Banovac, 1996; Gross, 1978). Konfliktnost kolektivnih identiteta koja ponekad dolazi do izražaja u takvim je uvjetima najčešće posljedica izvanjskih utjecaja i pokušaja mobilizacije tradicionalnih elemenata.¹³

PROSTORNA IDENTIFIKACIJA U ISTRI

Na iskustvenoj razini uvid u spomenute tendencije pružaju rezultati istraživačkog projekta *Modernizacijski procesi i oblici teritorijalne pripadnosti u Istri*, čiji se glavni cilj sastojao u istraživanju oblika i strukture teritorijalne vezanosti na području hrvatskog dijela Istre. Riječ je o prostoru koji je, usprkos mobilizaciji na nacionalnoj osnovi što se odvijala u posljednjih desetak godina, očuvao visoku razinu tolerancije spram manjinskih etničkih grupa.

Uzorak i metodologija

Anketno istraživanje provedeno je na prostoru hrvatskog dijela Istre početkom 1998. godine na uzorku od 813 ispitanika. Uzorak je formiran kao slučajni stratificirani uzorak na temelju biračkih popisa. Anketiranje ispitanika provedeno je kao individualno anketiranje u domu ispitanika, a prikupljanje podataka izvršili su studenti Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Rijeci.

Upitnik je sadržavao ukupno 150 pitanja (205 varijabli) kojima smo nastojali zahvatiti različite dimenzije prostorne pripadnosti. Upitnik je bio podijeljen na nekoliko glavnih dijelova: 1. opća obilježja ispitanika; 2. politički stavovi i političke orijentacije; 3. prostorna identifikacija, 4. religijska identifikacija; 5. vrijednosne orijentacije. Statistička obrada podataka izvršena je na nekoliko razina. Najprije su za sva pitanja izvršena izračunavanja apsolutnih i relativnih frekvencija, a potom su odnosi među pojedinim varijablama analizirani putem kontingencijskih tablica. U završnom dijelu pojedine grupe varijabli podvrgnute su faktorskoj analizi glavnih komponenti kako bi se izvršila redukcija velikog broja varijabli na faktore. U analizi religijske identifikacije korištena je analiza varijance. Faktori prostorne vezanosti koje prikazujemo u ovom tekstu podvrgnuti su regresijskoj analizi kako bi se ušlo u trag prediktorskim varijablama koje djelomično objašnjavaju pojedine aspekte prostorne vezanosti.

Kako su u ovom tekstu obrađena samo pitanja koja se odnose na prostornu identifikaciju, navodim nekoliko osnovnih hipoteza od kojih smo pošli u ovom dijelu istraživanja.

1. U istraživanju smo krenuli od rezultata ranijih istraživanja¹⁴ koja su ukazala na dominantnost regionalne i lokalne identifikacije u Istri. Opća pretpostavka ovog istraživanja bila

¹³ Kao što pokazuju iskustva u pograničnim regijama, konflikti identiteta često se manifestiraju zbog konkurentskih odnosa različitih nacionalnih središta čiji se interesi nerijetko sukobljavaju upravo na takvim prostorima..

¹⁴ O tome vidjeti u Banovac, Boris (1998) *Društvena pripadnost, identitet, teritorij. Sociološko istraživanje regionalne pripadnosti u Istri*, Rijeka: Pravni fakultet, str. 156–157.

je da se na istraživanom području radi o *pretežno* modernom obliku prostorne vezanosti koji se razlikuje od predmodernih oblika teritorijalne zatvorenosti.

2. Moderni oblik prostorne identifikacije nema ekskluzivistički karakter, već je izražen hijerarhijskom strukturom koju čine različite razine prostorne identifikacije.

3. Moderni oblici prostorne identifikacije podrazumijevaju postojanje kako racionalnih, tako i afektivnih elemenata teritorijalne vezanosti. Vezanost za uži zavičaj uvijek nosi izražen emocionalni naboj (sentimentalnost, primarni odnosi), ali posebnost modernih oblika prostorne identifikacije izražava se preko racionalnih elemenata kao što su ekonomski i politički interesi. Ostvarivanje ekonomskih i političkih interesa u modernim uvjetima podrazumijeva prostornu i socijalnu mobilnost i komunikaciju koja ne može biti ograničena parohijalizmom i kampanilizmom kao karakteristikama predmoderne vezanosti za prostor.

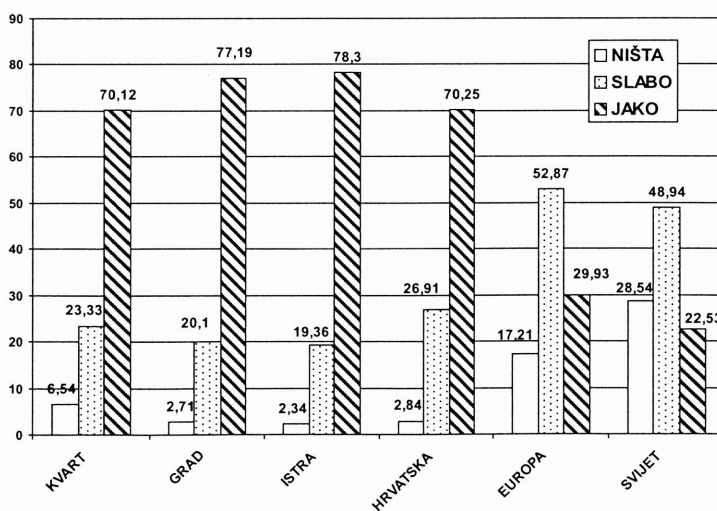
4. Pretpostavili smo da u modelima prostorne identifikacije treba očekivati djelovanje proturječnog sklopa vrijednosti. Na takve mješovite sklopove uostalom ukazuju i druga istraživanja vrijednosnih orijentacija u tranzicijskim uvjetima. Ipak, ukoliko je osnovana pretpostavka o pretežitom modernim oblicima prostorne identifikacije, treba očekivati veću izraženu modernih nego predmodernih vrijednosti u predikciji prostorne identifikacije.

Razine teritorijalne vezanosti

Od različitih razina teritorijalne vezanosti (kvart, mjesto, Istra, Hrvatska, Europa, svijet) najjačom se pokazala upravo vezanost za Istru (regiju). Više od 78% ispitanika odgovara da su *jako* vezani za Istru. Svaki peti ispitanik iskazuje slabu vezanost, a samo 2,3% odgovara da ne osjeća nikakvu vezanost.

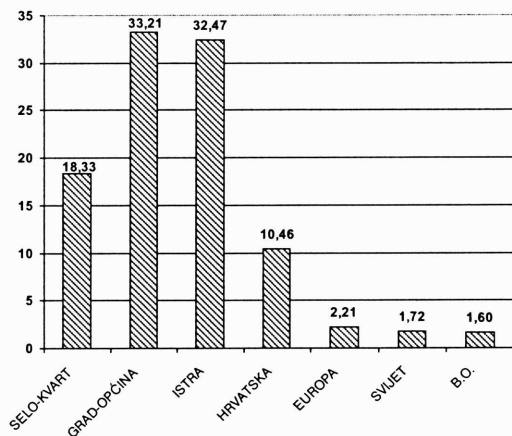
Grafički prikaz razina teritorijalne vezanosti ukazuje na tri različite situacije. Najjača vezanost prisutna je na razini regije i mjesta stanovanja (grad, općina). Na drugom mjestu s vrlo sličnom jačinom vezanosti nalazi se nacionalna razina (Hrvatska), ali i lokalna (kvart, selo). Treću situaciju predstavlja vezanost za nadnacionalni prostor (Europa, svijet) i ona pokazuje najslabiji intenzitet.

Slika 1. Razine teritorijalne vezanosti

Nešto "oštriju" sliku pokazuje distribucija odgovora na pitanja o najjačoj, odnosno najslabijoj razini vezanosti. Na pitanje "Za koje ste od navedenih područja najviše vezani?" dobiveni su odgovori prikazani u grafikonu 2. Oko 84% ispitanika je kao područje najveće vezanosti istaklo lokalne razine (selo-kvart, grad-općina, Istra). Odgovori ispitanika o područjima najslabije vezanosti potvrđuju ove tendencije. Kako je vidljivo u tablici 1, gotovo četiri petine ispitanika (79,60%) navodi globalnu razinu (svijet) kao razinu daleko najslabije vezanosti. Postotak ispitanika koji iskazuju najslabiju vezanost za lokalni prostor gotovo je zanemariv. Lokalna prostorna identifikacija u Istri neosporna je činjenica i mnogostruko premašuje druge razine identifikacije (nacionalna, Europa, svijet).

Slika 2. Za koje ste područje najviše vezani?

Usporedba prikazanih raspodjela odgovora ukazuje na još jedan važan aspekt prostorne identifikacije. Naime, vezanost za pojedina područja života nema ekskluzivni karakter, odnosno razložno je na temelju rezultata istraživanja pretpostaviti da se lokalna i nacionalna identifikacija međusobno ne isključuju. To prilično jasno proizlazi iz raspodjele prikazane u grafikonu 1. Višestruka prostorna identifikacija s druge strane ne znači da spomenute razine teritorijalne vezanosti imaju jednako značenje za ispitanike. Kada smo ispitanicima postavili pitanje o razini najsnažnije vezanosti, do izražaja je jasnije došla upravo hijerarhijska struktura prostorne vezanosti (slika 2).

Tablica 1. Za koje ste područje najmanje vezani?

	f	%
SELO	54	6,64
OPĆINA	9	1,11
ISTRA	16	1,97
HRVATSKA	22	2,71
EUROPA	30	3,69
SVIJET	647	79,58
BEZ ODGOVORA	35	4,31
UKUPNO	813	100,00

Stavovi o napuštanju zavičaja

U istraživanju smo krenuli od pretpostavke da su stavovi o napuštanju zavičaja bitan pokazatelj prostorne identifikacije. Oni nisu samo neposredan pokazatelj intenziteta vezanosti za određeni prostor, već mogu poslužiti, što je možda i važnije, kao opći indikatori karaktera prostorne identifikacije. Stavovi o napuštanju rodnog kraja ukazuju prije svega na "modernost", odnosno "predmodernost" prostorne identifikacije. Predmoderni oblici prostorne identifikacije bili su zasnovani na načelu teritorijalne zatvorenosti i kampanilističkom shvaćanju zavičajnosti. To znači da se u predmodernoj predstavi prostora poistovjećuje prostor i teritorij. Prostorna dimenzija društvenosti svedena je na teritorijalne granice unutar kojih se odvijaju aktivnosti društvenih aktera i unutar kojih opstoji cjelokupna organizacija društvenog života. U takvim uvjetima teritorij sa svojim simboličkim značenjima predstavlja jedan od primarnih izvora društvene povezanosti, solidarnosti i integriranosti zajednice. Ostali čimbenici socijalne integracije poput krvnih veza, jezika, religije ili ekonomije čini se kao da su neposredno uvjetovani načelom teritorijalne bliskosti i ograničenosti. U okviru predmodernog shvaćanja fizičko napuštanje zavičaja podrazumijeva i napuštanje prostora u kojem se odvija društveni život zajednice.

Nasuprot tome, moderno shvaćanje prostora daleko je složenije. Prostor se ne može svesti na mjerljivu teritorijalnu dimenziju. Društveni prostor predstavlja mentalni sklop koji nije nužno neposredno povezan s metričko-kvantitativnim shvaćanjem teritorija. Prostor u modernom smislu predstavlja prvenstveno analitičku kategoriju koja omogućava razumijevanje društvene interakcije. U tom pogledu moderno shvaćanje fizičkog napuštanja zavičaja ne mora značiti i kidanje veza sa zajednicom. Napuštanje ograničenog dijela teritorija koji se percipira kao zavičaj nije samo svakodnevna pojava u modernom društvu, već je ono i nužno budući da "životni prostor" u kojem se odvijaju interakcija i komunikacija postaje sve širi. Odgovori ispitanika na pitanje o napuštanju zavičaja prikazani su u tablici 2.

Tablica 2. Kakav je vaš stav o napuštanju zavičaja?

	f	%
NEGATIVAN	151	18,57
UGLAVNOM NEGATIVAN	132	16,24
UGLAVNOM POZITIVAN	299	36,78
POZITIVAN	214	26,32
BEZ ODGOVORA	17	2,09
UKUPNO	813	100,00

Raspodjela odgovora pokazuje da prevladavaju pozitivni stavovi u odnosu na fizičko napuštanje zavičaja. Pozitivne stavove o tom pitanju ima otprilike dvostruko više ispitanika. U odnosu na ranije spomenutu pretpostavku mogli bismo zaključiti kako, usprkos snažno izraženoj lokalnoj i regionalnoj vezanosti, ona nema ekskluzivni karakter tj. nije izraz teritorijalne zatvorenosti kakva je karakteristična za predmoderne oblike odnosa spram teritorija.

Odgovori na pitanje o razlozima koji bi mogli navesti ispitanike na napuštanje zavičaja prikazani su u tablici 3.

Tablica 3. Razlozi napuštanja zavičaja

	DA	NE ZNAM	NE	B.O.	
RADI ZDRAVSTVENIH RAZLOGA	38,99	25,95	34,81	0,25	100
RADI OBITELJSKIH RAZLOGA	31,00	26,32	42,44	0,25	100
RADI POSLA	29,4	20,17	50,18	0,25	100
RADI POLITIČKIH RAZLOGA	8,24	17,22	73,8	0,74	100

Iako kod ispitanika prevladava načelno pozitivan stav o fizičkom napuštanju užeg zavičaja, kada smo postavili pitanja o razlozima zbog kojih bi oni napustili zavičaj, do izražaja dolaze drugačije tendencije. Od ispitivanih razloga napuštanja zavičaja ističu se zdravstveni razlozi. Gotovo dvije petine ispitanika odgovara da bi napustilo rodni kraj zbog zdravstvenih razloga. Najmanju važnost imaju politički razlozi. Samo 8% ispitanika bilo bi spremno iseliti iz Istre zbog "političkih razloga". Obiteljski razlozi (sklapanje braka) i posao (karijera) približno su jednako zastupljeni. Posebni razlozi napuštanja Istre na određeni način potkrepljuju pretpostavku o prisutnosti modernog karaktera vezanosti za prostor Istre. Zdravlje, brak i karijera vrijednosti su koje znatan broj ispitanika postavlja iznad neposredne vezanosti za zavičajni prostor. Ali s druge strane, više od 50% anketiranih smatra da ne bi otišli radi posla i karijere, a kad je riječ o političkim razlozima, negativno se opredjeljuje gotovo tri četvrtine anketiranih.

Razlozi vezanosti

U istraživanju je glavna pozornost bila usmjerena na pitanje razloga, odnosno motiva teritorijalne vezanosti. Pri tome treba imati u vidu da odgovori na eksplicitno postavljeno pitanje o razlozima i motivima vezanosti za ranije navedene razine daju tek djelomično objašnjenje pojave prostorne pripadnosti. Svjesni i deklarativni razlozi ne moraju se nužno poklapati s dubljim podsvesnim i afektivnim motivima vezanosti. Isto tako, na motivaciju mogu djelovati različiti izvanjski i objektivni razlozi poput prometne povezanosti/izoliranosti regije u odnosu na zaleđe, razine sukoba u širem društvenom okruženju, odnosa središta i periferije unutar nacionalne države, kao i razine ekonomskog razvoja periferije u odnosu na centar. Usprkos ograničenjima u istraživanju smo krenuli od pretpostavke da u modernim uvjetima svjesno iskazani razlozi predstavljaju bitnu komponentu ukupnog obrasca prostorne pripadnosti.

Razloge vezanosti za istarski prostor ispitivali smo na način da smo ispitanicima ponudili skalu koja je uključivala 21 pretpostavljeni razlog vezanosti, a svaka čestica imala je četiri modaliteta odgovora s obzirom na važnost. U tablici 4 prikazane su osnovne raspodjele odgovora, koje su poredane s obzirom na modalitet odgovora "jako važno".

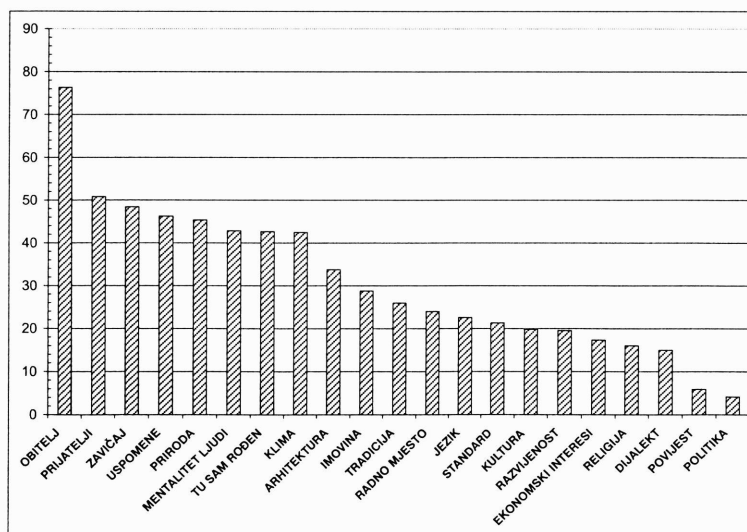
Tablica 4. Važnost razloga teritorijalne vezanosti

	UOPĆE MI NIJE VAŽNO	MALO	VAŽNO	JAKO VAŽNO	SRED. OCJENA
OBITELJ	1,25	3,38	19,02	76,35	3,70
PRIJATELJI	1,50	9,64	38,05	50,81	3,38
ZAVIČAJ	12,55	10,41	28,61	48,43	3,13
USPOMENE	3,38	12,88	37,50	46,25	3,27

PRIRODA	9,65	13,03	31,95	45,36	3,13
MENTALITET LJUDI	2,76	8,15	46,24	42,86	3,29
TU SAM ROĐEN	23,61	11,36	22,35	42,68	2,84
KLIMA	6,88	13,88	36,75	42,50	3,15
ARHITEKTURA	16,90	19,90	29,41	33,79	2,80
IMOVINA	6,88	17,77	46,56	28,79	2,97
TRADICIJA	12,56	20,98	40,45	26,01	2,80
RADNO MJESTO	14,97	19,87	41,13	24,03	2,74
JEZIK	14,43	22,21	40,78	22,58	2,72
STANDARD	4,14	19,70	54,83	21,33	2,93
KULTURA	14,93	21,2	44,04	19,82	2,69
RAZVIJENOST KRAJA	3,13	20,43	56,89	19,55	2,93
EKONOMSKI INTERESI	10,80	21,73	50,13	17,34	2,74
RELIGIJA	29,29	28,91	25,78	16,02	2,29
DIJALEKT	25,19	23,43	36,4	14,99	2,41
POVIJEST	42,86	33,75	17,45	5,94	1,86
POLITIKA	55,99	27,24	12,61	4,16	1,65

Najveću frekvenciju u navedenoj raspodjeli ima obitelj kao razlog vezanosti. Više od tri četvrtine ispitanika odgovara da je obitelj za njih "jako važan" razlog vezanosti. Važnim ovaj razlog smatra dodatnih 19% ispitanika, tako da važnost obitelji ističe ukupno 95% ispitanika. Radi preglednosti rezultata u Slici 3 prikazane su relativne frekvencije "jako važnih" razloga vezanosti.

Slika 3. Razlozi teritorijalne vezanosti (jako važno)

Općenito se može ustvrditi da frekvencije vezanosti ukazuju kako se kao najvažniji čimbenici vezanosti percipiraju elementi koji određuju osobnu situaciju ispitanika i koji nose izrazito pozitivan emocionalni naboj. Pored obitelji među najvažnijim razlozima vezanosti navode se: prijatelji, uspomene, mjesto rođenja. U grupu najfrekventnijih elemenata vezanosti spadaju i čestice: zavičaj, prirodne ljepote, klima. Riječ je o prirodnim elementima koji dobivaju izrazito simboličko značenje tek njihovom preradom u svijesti pojedinaca koji žive s njima u vezi. U tom smislu riječ je prvenstveno o subjektivnom doživljaju prirodnog prostora koji je kao takav stvoren u svijesti i osjećajima pojedinca. Daleko slabije značenje imaju, prema iskazima ispitanika, tipični kolektivni čimbenici kao što su kultura, religija, dijalekt, povijest. Na posljednjem su mjestu politički razlozi koje smatra jako važnim tek nešto više od 4% ispitanika. Već i analiza rezultata na razini apsolutnih i relativnih frekvencija upućuje na pretpostavku o tome kako je prostorna identifikacija na istraživanom području zasnovana više na afektivnim nego racionalnim i više na osobnim nego kolektivnim elementima.

Faktori vezanosti

Struktura vezanosti dobivena pomoću faktorske analize ukazuje na nešto složenije modele prostorne identifikacije na istraživanom području. Faktorska analiza glavnih komponenti izlučila je pet faktora vezanosti. Uzeti zajedno oni objašnjavaju 64,48% ukupne varijance. Rezultati faktorske analize (varimax rotacija) prikazani su u tablici 5.

Tablica 5. Faktori vezanosti za Istru

	<i>FACTOR 1</i>	<i>FACTOR 2</i>	<i>FACTOR 3</i>	<i>FACTOR 4</i>	<i>FACTOR 5</i>
JEZIK	0,143702	0,066087	0,643449	0,271027	0,2225
OBITELJ	0,300043	0,142355	0,543847	-0,16733	0,199101
RELIGIJA	0,057296	0,055771	0,735078	0,210346	-0,07498
IMOVINA	-0,19508	0,45006	0,611627	-0,05296	0,064453
MJ. ROĐENJA	0,200384	-0,13361	0,553831	0,123232	0,493584
TRADICIJA	0,411429	0,025011	0,563075	0,232056	0,306465
POLITIKA	-0,12347	0,158157	0,107525	0,830535	0,063475
POVIJEST	0,256907	0,168321	0,25162	0,759945	0,11809
POSAO	0,132641	0,654666	0,00849	0,11563	-0,0036
KULTURA	0,515014	0,33057	0,291412	0,350836	0,21312
PRIJATELJI	0,235065	0,242611	0,092825	0,022412	0,622724
EKON. INTERESI	-0,16695	0,735218	0,1258	0,142327	0,096406
DIJALEKT	0,326525	-0,01244	0,465572	0,318335	0,418151
STANDARD	0,075655	0,810505	0,097654	0,041587	0,132381
PRIRODNE LJEPOTE	0,879892	0,045626	0,141854	0,00457	0,222143
ARHITEKTURA	0,861811	0,076615	0,070953	0,08777	0,179121
KLIMA	0,863976	0,05817	0,122055	-0,04256	0,169087
ZAVIČAJ	0,528879	-0,05499	0,438932	0,136571	0,464396
RAZVIJENOST	0,2819	0,626429	-0,01373	0,053128	0,299588
MENTALITET	0,100575	0,173346	0,061682	0,125087	0,763511
USPOMENE	0,248879	0,132188	0,215247	0,010845	0,744204
Expl. Var	3,615611	2,550756	2,941647	1,791902	2,641559
Prp. Totl	0,172172	0,121465	0,140078	0,085329	0,125789

Od navedenih pet faktora dva se mogu, s obzirom na sadržaj, definirati kao racionalni oblici vezanosti, dva kao afektivni i jedan kao tradicionalna vezanost.

Prvi faktor (afektivna vezanost I.) uključuje čestice: **prirodne ljepote, arhitektura, klima, zavičaj, kultura.**

Drugi faktor (racionalna vezanost I.) zasićen je sljedećim razlozima vezanosti za Istru: **životni standard, ekonomski interesi, posao, gospodarska razvijenost.**

Treći faktor (tradicionalna vezanost) saturiran je sa šest razloga vezanosti: **jezik, obitelj, religija, imovina, mjesto rođenja, tradicija.**

Četvrti faktor (racionalna vezanost II.) čine **politički interesi i povijest.**

Peti faktor (afektivna vezanost II.) sadrži tri razloga: **prijatelji, mentalitet ljudi i uspomene.**

Vrijednosne orijentacije

Ispitivanje vrijednosnih orijentacija bilo je u funkciji objašnjenja prostorne identifikacije. To znači da se u istraživanju nismo mogli baviti detaljnim istraživanjem vrijednosti, već smo nastojali utvrditi samo temeljne orijentacije za koje smo pretpostavili da mogu predstavljati prediktore pojedinih oblika teritorijalne vezanosti. S obzirom na različite teorijske pristupe problemu vrijednosnih orijentacija i različite načine mjerenja, u istraživanju smo se opredijelili za mjerenje vrijednosti pomoću skala koje su sadržavale pojmove, a ne tvrdnje.¹⁵ Instrument se sastojao od 54 čestice koje su se odnosile na pet pretpostavljenih vrijednosnih orijentacija.¹⁶

Sve čestice su podvrgnute faktorskoj analizi glavnih komponenti, nakon čega je izvršena varimax rotacija ekstrahiranih faktora. Ovom metodom ekstrakcije nastojali smo dobiti reducirani broj varijabli kako bismo tako dobivene faktore mogli koristiti u daljnjoj interpretaciji teritorijalne pripadnosti. Za razliku od polazne pretpostavke o postojanju pet vrijednosnih orijentacija, faktorskom analizom izdvojeno je 12 faktora koji objašnjavaju 61% ukupne varijance. Već ova razina analize vrijednosti ukazuje na vrlo složene, a često i proturječne preferencije vrijednosti. U sklopu faktorske analize izdvojeni su faktori koje prikazujemo u tablici 6.

Tablica 6. Vrijednosne orijentacije

FAKTOR	VARIJABLE	
FAKTOR 1. DRŽAVOTVORNOST	NACIONALNO JEDINSTVO	0,767185
	DRŽAVOTVORNOST	0,763952
	DOMOLJUBLJE	0,757643
	POVJERENJE U DRŽAVU	0,712246
	POLICIJA	0,650942
	NACIJA	0,633384
	POVJERENJE U SUDSTVO	0,589913
	POSLUŠNOST NADREĐENIMA	0,526004
	VOJSKA	0,543649
	SVEČENIK	0,504524

¹⁵ Smatrali smo da je sugestivno djelovanje na ispitanike manje ukoliko im se vrijednosti prezentiraju pojedinim riječima, od kojih svaka izražava neku vrijednost.

¹⁶ To su: tradicionalizam, autoritarnost, liberalnost, napredak i etnocentrizam. U prvoj varijanti instrument je sadržavao veći broj vrijednosti, ali je ekspertna analiza zadržala ukupno 54 čestice.

	ULAGANJE U ZNANSTVENI RAD	0,811594
	NOVE TEHNOLOGIJE	0,741413
FAKTOR 2 ZNAJJE	KOMPJUTORIZACIJA	0,717369
	OBRAZOVANJE	0,704071
	ZNAJJE	0,669806
	MEDICINSKA TEHNOLOGIJA	0,595077
	PROFESIONALNA KARIJERA	0,520554
		PRIVATNE ŠKOLE
FAKTOR 3. PRIVATIZACIJA	PRIVATNE BOLNICE	0,842946
	PRIVATNO VLASNIŠTVO	0,571421
	SLOBODNO PODUZETNIŠTVO	0,502978
		PODJELA NA MUŠKE I ŽENSKJE POSLOVE
FAKTOR 4. SEKSIZAM	VODEĆA ULOGA MUŠKARCA U OBITELJI	0,731890
	RAVNOPRAVNOST SPOLOVA	-0,418075
		PRAVO JAČEG
FAKTOR 5 AUTORITARNOST	POLITIČKI VOĐE	0,591392
	ČVRSTA RUKA	0,503545
		ETNIČKI SUŽIVOT
FAKTOR 6 ETNIČKA TOLERANCIJA	ETNIČKI MJEŠOVITI BRAKVI	0,732994
	PRAVA MANJINA	0,708401
		ALTERNATIVNA MEDICINA
FAKTOR 7 INOVACIJA	VJERA U ISCJELITELJSKA ČUDA	0,619484
	BUNT MLADIH	0,493034
	DRUŠTVENE PROMJENE	0,415059
		OBIČAJI I NAVADE
FAKTOR 8 TRADICIJA	TRADICIJA	0,629674
	RODBINA	0,521249
		ŽIVOT NA SELU
FAKTOR 9 ŽIVOT NA SELU	ŽIVOT U GRADU	-0,782392
		POŠTIVANJE PROPISA
FAKTOR 10 DISCIPLINA	POSLUŠNOST DJECE	0,577601
	RED I STABILNOST	0,564161
		SLOBODNA RASTAVA BRAKA
FAKTOR 11 EMANCIPACIJA	SLOBODA INICIJATIVE	0,538201
	VANBRAČNA ZAJEDNICA	0,411369
	ŠTRAJK	0,403889
	ZABRANA POBAČAJA	-0,602604
		SNAŽNE LIČNOSTI
FAKTOR 12 ETNOCENTRIZAM	ETNIČKO PORIJEKLO	0,473731

Prediktori prostorne identifikacije

U završnom dijelu obrade podataka poslužili smo se regresijskom analizom kako bismo utvrdili glavne prediktorske varijable koje imaju utjecaj na pojedine faktore teritorijalne vezanosti. Prema tome, u multiplu regresijsku analizu uključili smo kao kriterijske varijable pet ranije spomenutih faktora, dok smo kao prediktore uključili ostale varijable uključujući i faktore vrijednosnih orijentacija. U regresijskoj analizi poslužili smo se metodom *backward* koja je izdvojila prediktore čije su beta vrijednosti veće od 0,10, te se može pretpostaviti da oni određuju pojedine faktore vezanosti.

Afektivna vezanost I. – zavičajnost

Višestruka povezanost ima vrijednost 0,7605 i objašnjava statistički značajno ($p = 0,00$) 57,84% varijance kriterija. Multipla regresija izdvojila je 8 prediktora koji se odnose na kriterijsku varijablu ZAVIČAJNOST (kultura, prirodne ljepote, arhitektura, klima, zavičaj). Rezultati su prikazani u tablici 6.

Tablica 7. Prediktorske varijable “zavičajnosti”

	BETA	Parcijalne korelacije	p
OBALA – UNUTRAŠNJOST	-0,1758	-0,25	0,0000
ZADOVOLJSTVO LOKALNOM VLAŠĆU	-0,1693	-0,24	0,0001
ZADOVOLJSTVO OBRAZOVNIM INSTITUCIJAMA	0,2028	0,30	0,0000
VEZANOST ZA ISTRU	0,2358	0,32	0,0000
VRIJEDNOSTI – ZNANJE (F2)	0,3045	0,41	0,0000
VRIJEDNOSTI – AUTORITARNOST (F5)	0,1776	0,30	0,0000
VRIJEDNOSTI – TRADICIJA (F8)	0,3761	0,49	0,0000
VRIJEDNOSTI – ETNOCENTRIZAM (F12)	-0,1768	-0,26	0,0000

$R = 0,7605$ Adjusted $R^2 = 0,5640$ $F(9,263) = 40,093$ $p < 0,0000$

Kao što se moglo i očekivati, ispitanici koje karakterizira ovaj tip prostorne identifikacije izražavaju visok stupanj prostorne identifikacije na regionalnoj razini (0,24). Među ovom grupom ispitanika više je onih iz obalnog područja nego iz unutrašnjih dijelova Istre.

Kod ovog tipa vezanosti visoke vrijednost *beta pondera* imaju vrijednosne orijentacije kao što su tradicionalizam (0,38) i autoritarnost (0,18). Istodobno ovi ispitanici vrednuju znanje (0,30) te izražavaju neetnocentrične orijentacije (-0,18). Sve to ukazuje na vrlo produktivna vrijednosna usmjerenja koja su povezana s afektivnom dimenzijom identifikacije sa zavičajem u modernim uvjetima. U tom smislu analiza povezanosti vrijednosnih orijentacija i afektivne vezanosti potvrđuje pretpostavku o istodobnoj prisutnosti tradicionalnih i izrazito modernih vrijednosti u obrascima prostorne identifikacije.

U tom kontekstu bi trebalo shvatiti i prediktorske varijable zadovoljstva s obrazovnim institucijama (0,20) i (ne)zadovoljstva s funkcioniranjem vlasti na lokalnoj razini od koji se očito tražilo efikasnije rješavanje lokalnih problema (-0,17).¹⁷ Čini se kao da prediktori *zavičajnosti* ukazuju na pretpostavku o racionalnom *backgroundu* koji djeluje iza afektivne vezanosti za “prirodne” karakteristike zavičaja.

¹⁷ Podsjećamo da je istraživanje provedeno 1998. godine.

Racionalna vezanost I. – ekonomija

Regresijskom analizom utvrđeno je pet prediktora kriterijske varijable RACIONALNA VEZANOST I. značajnih na razini 99% vjerojatnosti.

Tablica 8. Racionalna vezanost I. – ekonomija

	BETA	Parcijalne korelacije	P
MJESTO ROĐENJA	0,2050	0,22	0,0003
ZANIMANJE	0,1804	0,18	0,0023
ZADOVOLJSTVO POSLOM	0,1750	0,18	0,0030
ZADOVOLJSTVO LOKALNOM VLAŠĆU	0,1984	0,21	0,0007
VRIJEDNOSTI – DISCIPLINA (F10)	0,2128	0,22	0,0003

$R = 0,4204$ Adjusted $R^2 = 0,1614$ $F(5,267) = 11,466$ $p < 0,0000$

Za razliku od prethodnog tipa vezanosti, karakteristike su ovih ispitanika drugačije. Prije svega, s prostornom vezanošću ovog tipa na pozitivan način povezana je varijabla “mjesto rođenja” (0,21), što u našem slučaju znači da su ovom tipu vezanosti skloniji ispitanici rođeni izvan Istre od onih rođenih u Istri.

Ovaj tip prostorne identifikacije usvajaju ispitanici koji su zadovoljniji poslom koji obavljaju, što je vjerojatno povezano s vrstom njihova zanimanja. Naime “ekonomski” uvjetovani obrazac teritorijalne vezanosti prisutniji je kod “viših” statusa po zanimanju nego kod “nižih” (0,18).

Vrijednosna orijentacija koja je zadržana kao prediktorska varijabla ovog tipa vezanosti jest DISCIPLINA (faktor 10), a sastoji se od čestica: poštivanje propisa, poslušnost djece, red i stabilnost.

Tradicionalna vezanost

Kriterijska varijabla Tradicionalna vezanost povezana je s devet prediktora. Koeficijent multiple veze (R) iznosi 0,74 i objašnjava statistički značajno 53,1% ukupne varijance.

Tablica 9. Prediktori tradicionalne vezanosti

	BETA	Parcijalne korelacije	P
ZADOVOLJSTVO KULTURNIM INSTITUCIJAMA	-0,1212	-0,16	0,0047
POLITIČKO USTROJSTVO ISTRE	-0,1643	-0,21	0,0002
VEZANOST ZA SELO ILI KVART	0,1956	0,24	0,0000
VEZANOST ZA SVIJET	-0,1124	-0,21	0,0079
NAPUŠTANJE ZAVIČAJA	-0,1692	-0,21	0,0001
UPORABA ČAKAVSKOG DIJALEKTA	0,2497	0,32	0,0000
RELIGIOZNOST	0,2731	0,37	0,0000
VRIJEDNOSTI – TRADICIJA (F8)	0,3126	0,41	0,0000

$R = 0,7523$ Adjusted $R^2 = 0,5493$ $F(10,262) = 34,155$ $p < 0,0000$

Kako se moglo i očekivati, najveću vrijednost *beta pondera* iskazala je tradicionalna vrijednosna orijentacija (0,31). Ostala obilježja ove skupine ispitanika uglavnom se uklapaju u ovaj opći vrijednosni okvir. Jedan od takvih očekivanih prediktora je i religioznost ispitanika (0,27).

Kozmopolitizam svakako nije jača strana ovog modela vezanosti, na što ukazuje prije svega izražena vezanost za "najnižu" teritorijalnu razinu – selo ili kvart. S druge strane, to potvrđuje i negativna vrijednost globalne vezanosti (0,11). Izrazitu lokalnu orijentaciju potvrđuju i ostali prediktori, poput protivljenja napuštanja zavičaja uopće (- 0,17) ili učestalo korištenje dijalektalnog govora u svakodnevnoj komunikaciji (0,25).

Racionalna vezanost II. – politika

Varijabla koju smo nazvali "Racionalna vezanost II" iskazala je u regresijskoj analizi povezanost s devet prediktorskih varijabli.

Tablica 10. Racionalna vezanost – politika

	BETA	Parcijalne korelacije	P
TRANSGRANIČNOST	0,2108	0,22	0,0002
NACIONALNI TJEDNICI	0,1566	0,17	0,0039
ČITANJE STRANIH NOVINA	0,2654	0,25	0,0000
VEZANOST ZA SELO	-0,2111	-0,19	0,0006
VEZANOST ZA ISTRU	0,2537	0,23	0,0000
NAPUŠTANJE ZAVIČAJA RADI BRAKA	0,2686	0,23	0,0000
NAPUŠTANJE ZAVIČAJA ZBOG POLITIKE	-0,2753	-0,29	0,0000
REGIJE KAO EKONOMSKE CJELINE	0,1834	0,21	0,0033
REGIJE KAO POLITIČKE CJELINE	-0,2959	-0,29	0,0000

R = 0,5259 Adjusted R² = 0,25178 F(9,263) = 11,170 p < 0,0000

Ispitanici kod kojih su izraženiji politički aspekti teritorijalne vezanosti skloniji su regionalnoj (0,25) nego lokalnoj vezanosti (selo ili kvart) (-0,21). Skloni su tolerirati napuštanje zavičaja zbog obiteljskih razloga (0,26), ali se protive odlasku zbog političkih razloga (-0,28). To je i razumljivo ako se ima u vidu vrijeme provođenja istraživanja jer početkom 1998. godine napuštanje užeg zavičaja iz političkih razloga moglo je biti uglavnom povezano sa stvaranjem političke karijere u okviru tadašnje vlasti, koja se protivila svakom obliku decentralizacije moći u okviru države. Regionalističku orijentaciju potvrđuje i pozitivan stav spram transgranične suradnje (0,21). Kad je riječ o samom shvaćanju regionalizma, prevladavaju umjereniji stavovi jer se regije shvaćaju više u ekonomskim (0,18) nego političkim (-0,29) kategorijama.

Kod ispitanika koji vlastitu teritorijalnu vezanost shvaćaju prvenstveno u političkim kategorijama mogla se i očekivati značajnija sklonost praćenja tiska, tako da se kao prediktorska varijabla ovdje pojavljuje i čitanje nacionalnih tjednika (0,16) i posebno inozemnih novina (0,27).

Afektivna vezanost II. – sentimentalnost

Faktor 5 je sličan faktoru 1 po strukturi koju čine uglavnom čestice afektivne naravi. Za razliku od faktora 1 koji smo imenovali kao “zavičajnost” i koji uključuje čestice afektivne vezanosti za “objektivizirane” karakteristike zavičaja, faktor 5 čine čestice koje izražavaju prvenstveno osobnu situaciju ispitanika kao što su: prijatelji, mentalitet ljudi i uspomene.

Tablica 11. Afektivna vezanost – sentimentalnost

	BETA	Parcijalne korelacije	p
MJESTO ROĐENJA	-0,3703	-0,41	0,0000
ŠKOLSKA SPREMA	-0,1630	-0,18	0,0035
ZADOVOLJSTVO ZDRAVSTVENIM STANJEM	0,1905	0,22	0,0003
ZADOVOLJSTVO DRŽAVNOM VLAŠĆU	-0,2221	-0,23	0,0002
ZADOVOLJSTVO ZDRAVSTVENIM USTANOVAMA	0,1475	0,17	0,0063
VEZANOST ZA SVIJET	-0,1615	-0,19	0,0017
SAMO NA TERITORIJU VLASTITE REGIJE OSJEĆAM SE SIGURNO I ZAŠTIĆENO	0,1832	0,22	0,0004
VRIJEDNOSTI – ZNANJE (F2)	0,2529	0,27	0,0000
VRIJEDNOSTI – ETNIČKA TOLERANCIJA (F6)	0,1847	0,22	0,0004

R = 0,6234 Adjusted R² = 0,36036 F(12,260) = 13,770 p < 0,0000

Kao što se moglo i očekivati, prediktorska varijabla koja najznačajnije utječe na ovaj obrazac teritorijalne vezanosti jest mjesto rođenja (-0.37). Ispitanici rođeni u Istri najviše su afektivno vezani za ovo područje. Istodobno, ovoj skupini ispitanika nije prihvatljiv kozmopolitizam, barem ne u smislu prostorne vezanosti za najopćenitije razine kao što je “vezanost za svijet” (-0,16). Nasuprot tome skloni su prihvaćanju tvrdnje “Samo na teritoriju vlastite regije osjećam se sigurno i zaštićeno” (0,18). Kad je riječ o zadovoljstvu elementima vlastite životne situacije, valja primijetiti da ova skupina izražava viši stupanj zadovoljstva pojedinim elementima koji su neposredno vezani za prostor na kojem žive (npr. zdravstvene ustanove) dok su vrlo kritični spram državne vlasti (-0,22). Negativna povezanost s prediktorskom varijablom “školska sprema” (-0,16) ukazuje na zaključak da je ovaj model prostorne vezanosti ipak više svojstven ispitanicima s nižom školskom spremom.

Regresijska analiza iskazala je povezanost sentimentalne vezanosti s dvjema vrijednosnim orijentacijama. To su “znanje” (0,25) i “etnička tolerancija” (0,18). Što se tiče “znanja” riječ je o univerzalno prihvaćenim vrijednostima koje čine srž modernog vrijednosnog sklopa i one teško da mogu biti danas dovedene u pitanje, čak i kad se radi o obrascima afektivne vezanosti. Etnička tolerancija je, po mom mišljenju, specifikum istraživanog prostora i vjerovatno ne predstavlja imanentnu karakteristiku afektivne vezanosti za životni prostor.

ZAKLJUČAK

U uvjetima kasne modernizacije, kad dolaze u pitanje tradicionalne osnove identifikacije, prostor ima važnu ulogu u konstrukciji i održavanju kolektivnog i osobnog identiteta. Globalizacijski procesi na novi način strukturiraju prostornu dimenziju društvenosti, pri čemu su najznačajnije promjene koje zahvaćaju koncept nacionalne države. Iako ona i nadalje igra važnu ulogu u konstrukciji identiteta, sve prisutniji su drugačiji oblici prostorne segmentacije

koji djeluju kao izvori identiteta i zamišljanja zajednice. Regionalna i lokalna dimenzija prostorne identifikacije postaju u većini slučajeva važnije od nacionalne. Posebno to dolazi do izražaja u pograničnim regijama. Na takvim prostorima dugotrajni utjecaj različitih nacionalnih, političkih i kulturnih središta često dovodi do složenih oblika identifikacije, što je omogućilo suživot i opstanak različitim etničkim i nacionalnim zajednicama. Novi poticaj ovim procesima daje globalna politička ekonomija koja teži otklanjanju prepreka kretanju roba i ljudi u okviru društvenih integracija koje daleko premašuju nacionalne okvire i granice.

Empirijsko istraživanje prostorne identifikacije provedeno na području Istre uglavnom potvrđuje navedene pretpostavke. Lokalni i regionalni aspekti identifikacije zauzimaju kod većine ispitanika važnije mjesto nego nacionalni. Na temelju analize prikupljenih podataka može se ustvrditi kako na istraživanom području postoje različiti modeli prostorne identifikacije. U vezanosti ispitanika za prostor prevladavaju afektivni elementi i to posebno oni osobne prirode. Moglo bi se zato zaključiti da zamisao o lokalnoj zajednici nastaje prvenstveno preko iskustva interakcije u okviru primarnih grupa kao što su obitelj i prijatelji. Činjenica da su racionalni aspekti vezanosti slabije zastupljeni u odgovorima ispitanika ne znači istovremeno da prevladavaju tradicionalni oblici lokalizma. Analiza strukture pojedinih modela teritorijalne vezanosti ukazuje na njihov "hibridni" sastav. To posebno dolazi do izražaja u analizi prediktorskih varijabli koje su povezane s pojedinim faktorima prostorne vezanosti. Zato i nije tako neobično da u okviru jednog te istog faktora vezanosti nalazimo kao prediktore suprotstavljene vrijednosti, s jedne strane tradicionalizam, autoritarnost i etnocentrizam, a s druge strane visoko vrednovanje znanja, obrazovanja i modernih tehnologija. Na temelju pojedinih elemenata mogli bismo izvesti pretpostavku da na razini ponašanja ipak prevladava moderan oblik vezanosti za zavičaj, ali bi ovu hipotezu trebalo dodatno provjeriti detaljnijim istraživanjem odnosa između stavova i ponašanja što nije bio glavni cilj ovog istraživanja.

LITERATURA

- Banovac, Boris (1996) Etničnost i regionalizam u Istri: povijesni rakurs i suvremeni kontekst, **Migracijske teme**, 4/1996:267-288.
- Banovac, Boris (1998) **Društvena pripadnost, identitet, teritorij. Sociološko istraživanje regionalne pripadnosti u Istri**, Rijeka: Pravni fakultet.
- Duchacek, Ivo (1986) **The Territorial Dimension of Politics. Within, Among, and Across Nations**, Westview Press Inc.: Boulder.
- Friedman, Jonathan (1996) The Implosion of Modernity, u M. J. Shapiro, H. J. Alker (ed.) **Challenging Boundaries**, University of Minnesota Press: Minneapolis - London.
- Galtung, Johan (1995) Emerging Conflict Formations and New World Order, u: A. Gasparini; V. Yadov (ed.) **Social Actors and Designing the Civil Society of Eastern Europe**, Greenwich: JAI Press.
- Gross, Feliks (1978) **Ethnics in a Borderland: An Inquiry into the Nature of Ethnicity and Reduction of Ethnic Tensions in a One-Time Genocide Area**, Westport: Greenwood Press.
- Harvey, David (1997) **The Condition of Postmodernity**, London: Blackwel.
- Harvey, David (1996) **Justice, Nature & the Geography of Difference**, London: Blackwel.
- Haferkamp, Hans, Neil J. Smelser (1992) Introduction u H. Haferkamp, N. Smelser (ed.) **Social Change and Modernity**, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Jenkins, Brian, Spyros A. Sofos (1996) Nation and Nationalism in Contemporary Europe: a Theoretical Perspective, u B. Jenkins, S. A. Sofos (ed.) **Nation & Identity in Contemporary Europe**, London - New York: Routledge.
- Poche, Bernard (1992) Identification as a process: Territories as an organizational or a symbolic area, u Mlinar, Z. (ed) **Globalization and Territorial Identities**, England: Avebury.
- Sharpe, L. J. (1993) The European Meso: An Appraisal, u L. J. Sharpe (ed.) **The Rise of Meso Government in Europe**, London: Sage.

- Teune, Henry (1995) New Localisms and Old Identities in Global Political Economies, u A. Gasparini (ed.), **XXXII IIS World Congress. Dialogue between cultures and changes in Europe and the world.** After, during, before, Trieste: Università di Trieste.
- Touraine, Alain (1983) I due volti dell'identità, u: L. Sciola (ed) **Identita. Percorsi di analisi in sociologia**, Torino: Rosenberg & Sellier.
- Welsh, Wolfgang (1999) Transcultural Place, u M. Featherstone, S. Lash (ed.) **Spaces of Culture.** City, Nation, World, London: Sage.
- Yadov, Vladimir (1995) Process of Emerging New Social Identities in the Changing Post-totalitarian Society, u: A. Gasparini; V. Yadov(ed.) **Social Actors and Designing the Civil Society of Eastern Europe**, Greenwich: JAI Press.

MODERNITY, SPACE AND IDENTITY CONSTRUCTION

BORIS BANOVAČ

Faculty of Law
University in Rijeka

The paper deals with the relationship of modernity and spatial identification. The first part of the paper is an analysis of the mentioned relationship on a theoretical level. The main framework is the process of modernisation that in diverse variants brings about the destabilisation of identity, which is manifested as an identity crisis on both the individual and the collective level. Since identity is at the same time a basic human need and prerequisite of a community, the identity crisis leads to various types of latent and manifest conflicts. The spatial dimension of sociability has always played an important role in the structuring of individual and collective identities, but in the societies of late modernisation it acquires new meanings. Under the influence of territorial disintegrations, which emerge as a consequence of the globalisation processes, the significance of identification on local and regional levels in correlation to the national level becomes greater. Movements and structured models of behaviour emerging on this basis cannot simply be observed as a (conservative) reaction to the modernisation and globalisation processes and as attempts to defend the old identities. The new forms of spatial identification represent a complex phenomenon that appears through the interaction of topical social processes that restructure traditional spatial identities and give them new meanings that are compatible with democratic values. The second part of the paper represents an analysis of the results of empirical research that was conducted in 1998 in the region of the Croatian part of Istria, a region in many respects paradigmatic when it comes to identity construction. The analysis of various aspects and dimensions of spatial identification in many ways confirm the quoted assumptions. The research undoubtedly indicates that the issue is about phenomena that are not only complex, but are profoundly contradictory since their structure consists of a hybrid conjunction of new and old elements: affective and rational, traditional and modern.

Keywords: MODERNITY, SPACE, COLLECTIVE IDENTITY, SPATIAL IDENTIFICATION, LOCALISM, REGIONALISM, VALUES.